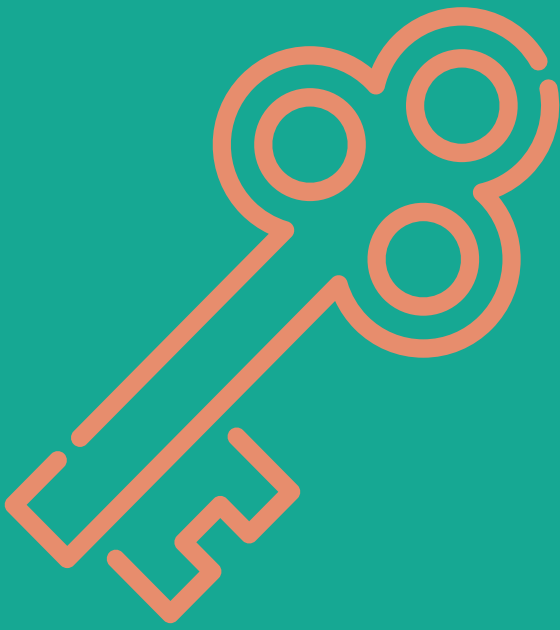

משרד החינוך
מינהל החינוך הדתי

שאלות לב לדעת (עמ"ד)

מהשאלה לשיעור:
הצעות פדגוגיות
לשיעור חוויתי ומשתף

הקדמות ודברי ברכה

הרב אלי אטיה מנהל לב לדעת

ארגון 'לב לדעת' פועל בחסות החמ"ד זה כשמונה שנים. עיקר עיסוקנו הוא קירוב בין חומרי הלמידה שאיתם נפגש התלמיד לבין עולמו הפנימי והחוייתי.

אמירה חסידית המיוחסת לרבי מנחם מנדל מקוצק אומרת: "המרחק בין המוח ללב גדול יותר מהמרחק בין השמים לארץ". חיבור בין העולם האינטלקטואלי לעולם הרגשי מוליד אדם שלם, היכול למקסם את כוחותיו. במשך לימודיו נפגש התלמיד עם מקורות ידע רבים, והשאלה היא מה מחולל בתוך אישיותו המפגש עם אותו ידע.

שמחנו מאוד ביזממה הברוכה של המזכירות הפדגוגית בראשותו של ד"ר משה ויינשטוק, להכנסת שאלות עמ"ר, שבמקור אנו מכנים אותן שאלות 'לב לדעת', לבחינות הבגרות. שאלות אלו וההוראה לקראת מענה עליהן מזמנות אפשרות ליצירת שיעורים משמעותיים, שיקרבו בין הראש של התלמידים לליבם ונפשם.

הואיל ולחם חוקנו בלב לדעת הוא העיסוק בהוראה המחברת בין התבונה לעולמו הפנימי של הלומד, הכנו את החוברת שלפניכם, הכוללת מגוון רחב של הצעות פדגוגיות לבניית שיעורים שיחוללו שיח ופעילות אקטיבית של תלמידים סביב הנושא הנלמד. המחשבה שהנחתה אותנו בבניית החוברת הייתה להציג מהלך הוראה מהשאלה לשיעור, הווי אומר: לנתח את השאלות, להבין מה הן דורשות וליצור שיעור חוייתי שיעניין את התלמידים וכן יאפשר להם לפתח מיומנות של מענה לשאלות מהסוג הזה.

אנו תקווה שהחוברת הזאת תהווה צוהר לפתיחת כיווני חשיבה נוספים בדרך להעברת שיעורים שבהם התלמידים הם שותפים פעילים ואף חשים את הקשר בין החומר הנלמד לחייהם.

אלי אטיה
מנהל לב לדעת

ד"ר אברהם ליפשיץ

בשנים האחרונות אנחנו זוכים להטמיע בחמ"ד את התוכנית 'לב לדעת' - ידע מצמיח חינוך'.

תוכנית זו מרחיבה את מעגל הלימוד למחוזות עמוקים יותר מידע, היא מבקשת לגעת במפגש שבין הלומד והנלמד, ויחד עם הלמידה המעמיקה והידע ליצור גם סקרנות, קשר והפנמה של הנלמד בקרב תלמידינו. אנו מאמינים שלמידה משמעותית יוצרת אהבת למידה, ושמפגש עמוק ואמיתי במהלך הלמידה מקדם ומצמיח את כל רובדי אישיותו של הלומד.

במהלך שנות הלימודים פוגשים התלמידים מגוון רחב של תחומי דעת, ובכל זאת נקודה אחת מתאימה לכל המקצועות - הלב. התוכנית עוסקת במשמעות של הלימוד עבור התלמיד, וזהו לב הלמידה.

בצד היבטים חשובים של הלימוד כמו ידע, מיומנויות וחשיבה, התוכנית מפתחת אצל הלומד יכולת של התבוננות פנימית ובחינה של הקורה אותו בתהליך זה: מה משתנה בו בעקבות הלימוד? במה תשתנה התנהגותו בעקבות השיעור? מה יצר בעולמו המפגש עם הטקסט כפי שהציג אותו המורה? לאן מוליכה אותו הסקרנות בעקבות מה שלמד בשיעור?

מהלך זה של התבוננות פנימית החל בחמ"ד והתרחב לכלל מערכת החינוך. בעקבותיו החלו להישאל בבחינות הבגרות שאלות 'לב לדעת' (עמ"ר - ערכים, מעורבות, רלוונטיות) - זאת בהובלת ד"ר משה ויינשטוק - יו"ר המזכירות הפדגוגית. מתוך הבנה שמענה לשאלות אלה מצריך שפה מיוחדת ומיומנויות מסוימות, ראינו לנכון להדריך את המורים לעסוק בשאלות לאורך השנה. 'לב לדעת' נענו לאתגר ופיתחו מערכי שיעור והנחיות פדגוגיות עבור המורים בכמה מן המקצועות. המטרה היא כפולה: ראשית, שיעור מעניין הגורם למעורבות פעילה של התלמידים; שנית, הכנה ממוקדת לקראת שאלות הבגרות - ניתוח השאלות ועיון במחווים המורים כיצד ניתן לענות נכון על שאלות אלו לאור הפעילות שהתרחשה בשיעור.

מורה שיעבוד לאור התכנים שבחוברת לא זו בלבד שיקבל מענה לשאלות 'לב לדעת' (עמ"ר), אלא גם יוכל להתרשם מהרוח הפדגוגית הנושבת ב'לב לדעת', ולאמץ אותה לתחומי ידע אחרים.

ד"ר אברהם ליפשיץ
ראש מינהל החינוך הדתי

ד"ר משה וינשטוק

מורים ומורות, יקרים ויקרות,

הורתם של שאלות העמ"ר (ערך, מעורבות, רלוונטיות) הייתה בבית מדרש 'לפניהם' שהקים הרב שמעון אדלר ז"ל בחמ"ד לפני כ-12 שנים. במהלך הלימוד בבית המדרש צמחה האבחנה של ד"ר שלמה בן אליהו שחשוב לכלול בלמידה בכיתה את כל שלבי הטמעת הלמידה באישיותו של האדם, את שלבי החב"ד - חוכמה, בינה ודעת. שם נבטה התפיסה שהלמידה מתחילה בחשיבה (חוכמה), ממשיכה בהבנה וביישום (בינה) ומעמיקה בהפנמה לתוככי הרגש והאישיות של האדם (דעת), על פי הגדרת בן אליהו.

את העמקת התפיסה הפדגוגית הזו וביסוסה הוביל ד"ר אברהם ליפשיץ בתוכנית 'לב לדעת' בחמ"ד, תוכנית שבה זכה הנושא להתייחסות רצינית, עד כדי פיתוח שפה פדגוגית שהשפעתה על שדה החינוך ניכרת ורחבת היקף. מתוך הבנה שההערכה וההיבחות מכתובות את הלמידה בכיתה לא מבוטלת, יזמו ב'לב לדעת' את שאלות העמ"ר בבחינות הבגרות בתחומי הדעת השונים.

תפיסה זו קודמה במוסדות השונים של מערכת החינוך במדינת ישראל ובכל תחומי הדעת, וקנתה לה מקום של כבוד במדיניות המזכירות הפדגוגית בשלוש השנים האחרונות, ב'שאלות עמ"ר' בבחינות הבגרות ובמיצ"ב. מטרת השאלות הללו הייתה להשפיע על אופי הלמידה בכיתה, כך שבכל לימוד בכיתה ישולבו ערכי החינוך והחברה, לצד הדגשת הרלוונטיות ללומדים ועידוד המעורבות שלהם.

כאשר עוסקים בשאלות העמ"ר חשוב לזכור שהשאלות הן רק קריאת כיוון, רק אמצעי למורה הטוב ולתלמיד המתעניין. ההערכה היא רק צוהר למטרות הלמידה, צוהר מעצב ומייצר שיח - אבל צוהר. טוב לזכור שהעיקר הוא השיח בכיתה, שהחלום הוא שהלימוד והדיון בין המורה ללומדים וללומדות ובינם לבין עצמם יעסקו בערכים ובחיי הלומדים. כאשר גופי הידע יילמדו לעומק, מתוך הלמידה תגיע התמודדות עם אתגרים, יתעוררו שאלות ויזדמן עיסוק בתכנים רלוונטיים. הרצון של כולנו, המורים, הוא שהדברים שאנו מלמדים יהדהדו אל חייהם של ילדינו ויחלחו אל עולמם ואישיותם, שהלמידה תשפיע עליהם, תבנה אותם ותחיה אותם לאורך שנים. כך הם יצמחו להיות אנשים לומדים, מתעניינים, ומעל הכול אנשים טובים, וכך גם תיבנה החברה בארץ שלנו כחברה טובה יותר. החוברת הזו, שצמחה בבית הפדגוגי החשוב והמשמעותי של 'לב לדעת' שכל הזמן מתחדש ומתקדם, מכוונת בדיוק לכך - לפתוח את הצוהר של שאלות העמ"ר לתוך הכיתה, לסייע לכם, המורים והמורות לפתוח את הלמידה בכיתה לידע, לחשיבה ולהפנמה. כי לשם כך כולנו בחרנו להיות מורים, כי זה לוז המקצוע הטוב והחשוב הזה: להקנות את הידע ומתוכו לפתח את החשיבה והרגש, לפתח את הערכים והערכיות, ובעצם, לגעת באדם.

בהצלחה לכולנו,
מוישי

ד"ר משה וינשטוק הוא יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך לשעבר.

מבוא

לצד המטרות, הנושאים והמיומנויות בתחום הקוגניטיבי, ניתן להבחין ברוב תוכניות הלימודים גם במטרות, בנושאים ובמיומנויות שלהם היבטים ערכיים, אישיותיים ורגשיים. שאלות עמ"ר שנוספו לבחינה תורמות לקידום ההיבטים הללו, בהיותן שאלות חשיבה הכוללות היבטים של רגש, מעורבות אישית, רלוונטיות ועמדה ערכית.

אחד הגורמים המשפיעים ביותר על המתרחש בשיעור הוא אופן ההערכה של תחום הדעת. מטרות הוראה שהתלמידים אינם נבחנו עליהן נתפסות לעיתים כהצהרתיות בלבד. כאשר לא נבחנו על שאלות הפנמה, לרוב לא מקדישים מספיק זמן לעיסוק בנושאים אלו בשיעורים, וממילא קשה יותר לפתח למידה הנוגעת בחיי הלומד או בתחום הערכי.

על רקע ההבנות הללו מבקשת המזכירות הפדגוגית להמשיך את המהלך של פיתוח שאלות העמ"ר כדי לעודד למידה מעמיקה במהלך כל השנה; למידה הכוללת את מכלול אישיותו של התלמיד, למידה שתרחיב את היכולות האינטלקטואליות לצד עולמו הפנימי, שיפוטו וערכיו, ברוח מדיניות המשרד וברוח מטרות תוכניות הלימודים בתחומי הדעת השונים.¹

מורים רבים מצליחים להניע חוויית למידה משמעותית בקרב הלומדים; למידה הכוללת רכישת ידע, ניתוח תכנים, חשיבה, מעורבות שכלית ורגשית ודיאלוג המעיד על רלוונטיות ויחסי גומלין בין המורה ללומדים ובין הלומדים לבין עצמם. מורים אלה יוצרים בעת השיעור מפגש עמוק בין הלומדים לבין התוכן הנלמד, מעוררים שאלות, מתווכים ידע, מערערים תובנות ומצמיחים ידיעות חדשות. מפגש למידה משמעותי המתרחש בשיעור מערב את כל אישיותו של הלומד: השכל, הרגש והעולם התוך-אישי.

מטרת הקובץ שלפניכם היא ליצור את החיבור שבין שאלות העמ"ר שנוספו לבחינות בגרות לבין השיעורים בכיתה. הקובץ מציע ניתוח של שאלות העמ"ר בתחומי הדעת השונים, מציג עקרונות להוראה ומדגים שיעורים המכוונים ללמידה שיש בה חיבור בין ידע נרכש לבין הפנמתו על ידי הלומדים. בכל תחום ידע הלכנו אחור 'מהשאלה לשיעור' והדגמנו איזה שיעור יכול לעמוד בבסיסה של שאלה, שיעור המכוון למעורבות, רלוונטיות ועמדה ערכית של הלומדים. בסופו של כל תחום דעת הצגנו שאלת בגרות עמ"ר ותשובות לעיון כדי שהתלמידים יתרגלו את הנדרש מהם (חיבור בין ידע לבין עמדה) ויוכלו לנתח עם המורה את הנדרש בתשובתם.

בכל אחד מתחומי הדעת מובאים:

1. ניתוח הנדרש בשאלות עמ"ר
2. שאלות מכוונות למורה בטרם הכנת שיעור
3. ארגז כלים מתודיים לסוגי שאלות שונים
4. מהלך שיעור לדוגמה
5. ניתוח שאלת בגרות ותשובה

1. להרחבה ראו את איגרת המזכירות הפדגוגית, קיץ תשע"ו.

דגשים לשיעור עמ"ד

למידה פעילה: חשוב שהשיעור ייבנה באופן כזה שהתלמידים יהיו בו פעילים.

שיתוף כל התלמידים: חשוב לחשוב על דרכים שבהן כל תלמיד חייב להשתתף, ואינו רק צופה פסיבי באחרים.

מרחב הלמידה: מומלץ לחשוב מראש על עיצוב מרחב הלמידה - האם מרחב הלמידה המתאים הוא מעגל או אולי עדיפה ישיבה בקבוצות? האם כדאי לשנות את כיתת הלימוד הקבועה כדי ליצור אווירה אחרת? צורה אחרת של סידור השולחנות, אביזרים נלווים וכד' יעניקו אופי אחר ללמידה.

אווירה לא שיפוטית: כדי שתלמידים ירגישו בנוח ויוכלו להביע את דעתם ולבחון דעות אחרות מתוך חירות מחשבה, יש ליצור אווירה לא שיפוטית בכיתה. צורת התייחסות של המורה שאינה שיפוטית אלא משקפת תתרום לאווירה נינוחה.

הקשבה וכבוד: חשוב להרגיל את התלמידים להקשיב לדעה הנגדית ולא להתפרץ באמצע, לדבר בכבוד אל ה"יריב".

הבעה: זו הזדמנות יקרה לתרגל ולשפר את יכולת ההבעה, ללמוד להתנסח בצורה ברורה, לטעון טענות, להסבירן ולהדגימן. יכולת הניסוח שתשתפר בשיעור תתרום גם ליכולת הניסוח בבחינה.

"ארגז כלים"

מתודות להצגת דילמה

דיבייט ("מעמת" או "שיג ושיח" בעברית): אירוע מונחה שבו שני אנשים או יותר צריכים להציג את עמדותיהם המנוגדות. ניתן לחלק את הכיתה לשתי קבוצות המייצגות דעות מנוגדות. הקבוצה בוחרת מראש דוברים שיציגו את תפיסתה ומתכוננת למעמת - הצגת נימוקים מרכזיים לתפיסתה וכן חשיבה מראש על הטענות שתציג הקבוצה היריבה וכיצד תוכל להפריך את טענותיה. הדוברים שנבחרו יציגו את נימוקיהם במליאה בדיון מונחה, שבו לכל קבוצה יש זמן מוקצב להעלאת טענה ולהפרכת טענת נגד.

כללי הדיבייט (חפשו באתר "גיא יריב")

כובעי חשיבה: ששת כובעי החשיבה של אדוארד דה בוונו - שיטת חשיבה שמטרתה שיפור תהליך קבלת ההחלטות בקבוצות. במסגרת השיטה המשתתפים בדיון מבצעים משחק תפקידים בהתאם לכובע הדמיוני שהם חובשים. כל כובע מייצג חשיבה אחרת והחובש אותו עונה בהתאם לכובע שחבש (לדוגמה: כובע אדום - רגשות, תחושות ואינטואיציות; כובע ירוק - חשיבה יצירתית וכו'). משתתף רשאי להחליף כובעים במהלך הדיון, וכך לייצג דרכי חשיבה שונות זו מזו.

ששת כובעי החשיבה (חפשו באתר "ברנקו וייס")

ניתן כמובן לשאול את עקרונות השיטה ולהשתמש בה בדרכים מגוונות, לדוגמה: ליצור כובעי זהות שבהם המשתתפים עונים על פי זהות של דמות שקיבלו; לבטא באמצעות הכובעים ערכים שונים הבאים לידי ביטוי בנושא הנלמד (שלום, אמת, יציבות, ספונטניות ועוד...).

משחק תפקידים - "להיכנס לנעליים של דמות": במתודה זו המשתתפים נכנסים לנעליים של דמות - מקבלים כרטיסי זהות של דמויות שונות ובהתאם לזהות מייצגים דעה בדיון.

כיסא חם: דיון בקונפליקט על ידי הצבת שני כיסאות המייצגים שתי דעות מנוגדות - הדוברים היושבים על כל אחד מהכיסאות צריכים לנמק את תפיסתם מול הכיתה, וכאשר נגמרים להם הטיעונים מגיע דובר חדש, מתיישב במקומו וממשיך את הדיון.

דיון מתוקשב: העימות נכתב ומוצג על גבי מסך המחשב, לדוגמה על ידי חלוקת התלמידים לזוגות שבהם כל אחד מייצג דעה הפוכה והם מתכתבים ביניהם בווטסאפ. הווטסאפ יכול לעלות על המסך הכיתתי.

בית משפט: הכיתה הופכת לבית משפט כיתתי עם תביעה, סגוריה ועדים שונים הקשורים לסוגיה הנלמדת. התרגיל מאפשר השתתפות של תלמידים רבים ובחינה לעומק של סוגיה שיש לה צדדים שונים.

כלים להבעת עמדה אישית

כתיבה אישית: סיכום עמדה אישית על ידי כתיבת מאמר לעיתון, המלצה, מכתב לחברים ועוד.

הצבעה בקלפי

העמדה על ציר רצף: כל תלמיד יציין את עמדתו בנקודה על גבי ציר משורטט בין שתי עמדות שונות.

גרף כיתה של הדעות השונות: ניתן ליצור סכמה ממוחשבת של הדעות השונות בגרף פאי או בגרף עמודות. כשהדעות השונות יוצגו בסכמה כל תלמיד יציג היכן הוא ומדוע בחר כך. (האם אני בדעת מיעוט או בדעת הרוב, מדוע בחרתי כך...)

היכן אני בציר? שימוש בצירים מטפוריים על מנת להמחיש היכן אני ביחס לסוגיה שהועלתה (לדוגמה: האם אני יושב בקטר הרכבת או נגרר מאחור; האם אני בתוך העיגול או מחוץ לו; על גזע העץ, על הענף או על הצמרת... בהתאם לנושא הנידון).

ציר אנושי: המרחב הכיתתי הופך להיות מעין ציר מתוח בין שתי עמדות או בין מספרים שונים המייצגים את רמת ההזדהות, והתלמידים נעמדים לאורך הציר בהתאם לעמדתם האישית.

כלים ליצירת מעורבות

שימוש בדרכים אומנותיות ככלי ליצירת מעורבות והזדהות כתיבה יוצרת: 'כניסה לראש' של דמות ביצירה על ידי כתיבת מכתב בשמה, התכתבות בין שתי דמויות, התכתבות בין התלמיד לדמות ביצירה, כתיבת סוף שונה, התערבות בכתיבה במהלך העניינים ביצירה ועוד.

מיצג אומנותי, גרפיקה: הבעת דעה בדרך ויזואלית על ידי עיצוב מודעת פרסומת, קומיקס ועוד.

משחק תפקידים: ייצוג דרמטי של דמויות ביצירה - תלמיד בוחר דמות שעימה הוא מזדהה ומביע את דעתו בנושא מסוים.

מקהלת קריאה: קבוצות שונות מקבלות בדיוק את אותו טקסט לקריאה בקול בפני הכיתה, אולם הטקסט יישמע אחרת בהתאם לדרך שבה יבחרו לקרוא אותו: הדגשת מילים, הנמכת הקול או הגברתו, קריאה במקלה או בקול יחיד ועוד.

אקטואליה: חיבור העבר לחייו של התלמיד בהווה על ידי חשיפה לתכנים אקטואליים כיום - סרטונים, חדשות, קטעי עיתונות הנקשרים ליצירה.

מפגשים: מפגש עם דמויות בהווה, ריאיון עם דמות חיה הקשורה לדילמות או לאירועים בעבר.

כלים מתודיים לסיכום למידה

שאלות הפנמה לתלמיד: הזדהיתי עם... למדתי מדמות זאת את... הלקח שאני מפיק מהאירוע הוא...

"צידה לדרך": סיכום לימוד נושא ב'צידה לדרך' - לקחים שהתלמידים לוקחים לחייהם. ניתן להמחיש את הצידה בצורה ויזואלית - התלמידים בוחרים חפצים או תמונות להכניס לסל ומסבירים את בחירתם במעגל שיח.

"תובנה במילה": סבב סיכום שבו כל לומד אומר מילה אחת שהוא לוקח איתו מהלימוד.

חלק שישי ספרות

הקדמה

"כל הספרים כולם, בין בקודש בין בחול, וכל הידיעות הבאות לאדם מחוצה לו, אינם כי אם עוזרים לעורר את רוחו הפנימי, להוציא לאור על ידם את הגנוז במעמקיו".

(הרב קוק, שמונה קבצים, קובץ א, תרט)

שאלות עמ"ר בספרות לכאורה אינן חידוש. שיעורי ספרות הם שיעורי שיח העוסקים בחיים. היצירות שאנו לומדים עם התלמידים עוסקות בנושאים קיומיים - התמודדות של היחיד מול הקבוצה, קונפליקטים במשפחה, אהבה, התמודדות עם משברים, חיפוש משמעות ועוד... דווקא משום כך, השאלות מזמנות אותנו ליצור את החיבור בין היצירה לעולמו של התלמיד.

"כאשר תקום מן הספר, תחפש באשר למדת אם יש בו דבר אשר תוכל לקיימו" כותב הרמב"ן באיגרת לבנו, ואנו בעקבותיו מבקשים את החיבור בין הספר לחיים - מה לקח התלמיד מהספר לחייו? עם מי הזדהה ומדוע? אילו תובנות הפיק שיעזרו גם לו במסע חייו?

מובן שתלמיד לא יכול להיפגש לראשונה עם שאלות 'לב לדעת' במבחן עצמו. כבר בשיעורים עצמם עליו להתנסות בחשיבה עצמית, בהבעת עמדה, בהקשבה לדעות אחרות ובניסוח מבוסס ידע של עמדתו. שיעורי שיח, שיעורי 'מעגל' והתנסות ב'דיבייט' הם דוגמאות לכלים של הוראה המכוונת להיבטים ערכיים, רגשיים ואישיותיים של הלומד.

בקובץ שלפניכם הלכנו אחור, מהשאלה לשיעור: הקובץ מנסה לתת בידי המורה כלים לבניית שיעורים פעילים, מעוררי שיח, המקנים ללומדים מיומנויות וכלים למתן מענה מיטבי לשאלות עמ"ר.

בקובץ שלפניכם:

א. שאלות לדוגמה

ב. ניתוח הנדרש בשאלות עמ"ר

ג. שאלות מכוונות למורה בטרם הכנת השיעור

ד. ארגז כלים מתודיים

ה. מערך הוראה לדוגמה - מהשאלה לשיעור

ו. ניתוח שאלת בגרות ותשובה

א.

שאלות לדוגמה

הזדהות

[1] בחר דמות מסיפור קצר שלמדת, וכתוב אם דמות זו עוררה בך הזדהות או הסתייגות.
נמק את בחירתך ובסס את דבריך על התנהגות הדמות ועל היחסים שלה עם דמויות אחרות.

הבעת עמדה

[2] דמותו של זיגמונט במחזה 'ילדי הצל' מעוררת דילמה מוסרית. הצג דילמה זו. האם המחזה מציע פתרון לדילמה הזאת? הסבר את דבריך.
[3] 'בית בובות': מה נורה מחליטה בסיום המחזה? הסבר כיצד היא מנמקת את החלטתה בנוגע לילדיה. מה דעתך על החלטה זו? הסבר את דבריך.

רלוונטיות

[4] המחזה 'אנטיגונה' נכתב בימי יוון העתיקה, אך המתואר בו רלוונטי גם לימינו. תאר שניים מן הנושאים שהמחזה עוסק בהם, והסבר את הרלוונטיות שלהם לימינו.

ב.

ניתוח הנדרש בשאלות עמ"ר

שאלות הזדהות ומעורבות

על התלמיד לנמק מדוע הוא מזדהה או אינו מזדהה עם דמויות ביצירות שלמד. התשובה לשאלה זו מבוססת על **ידע** - על התלמיד להכיר את הדמויות, לבחור בחירה מושכלת ולדעת לנמק את בחירתו תוך מתן דוגמאות. נוסף על כך נדרשת בתשובה גם **עמדה אישית** בבחירת הדמות ובבניית הנימוקים.

שאלות הבעת עמדה

שאלות שבמרכזן עומדת לרוב דילמה - חברתית, מוסרית, ערכית - ועל התלמיד להביע את עמדתו ביחס אליה.

שאלות המבקשות עמדה אישית לגבי דילמה הינן שאלות המביעות מורכבות. התלמיד מבין כי לכל אחד מן הצדדים בדיון יש חסרונות ויתרונות, ועליו לבחור את עמדתו האישית ולנמקה מתוך ההבנה שגם לעמדה שהוא נוקט יש חסרונות, ומתוך הבנה שישנן גם דעות נוספות.

שאלות רלוונטיות

התלמיד נדרש לחבר בין היצירה שלמד לבין חייו - האם המציאות המשתקפת בספר 'מתכתבת' עם מציאות החיים הפרטית או הכללית שלנו כיום? מה אפשר ללמוד מן היצירה לחיינו כיום?

ג.

שאלות מכוונות למורה בטרם הכנת שיעור

לב השיעור

« מדוע אני חושב שחשוב ללמד זאת את תלמידיי? »

« האם הנושא הזה מעניין אותי? »

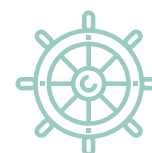
« איך נושא זה רלוונטי לחיי תלמידיי? או לחלופין, איזה אופק חדש הוא יכול לפתוח בפניהם? »

מיומנויות

« כיצד אלמד את התלמידים לבטא את דעתם האישית תוך התבססות על הידע? »

« כיצד אפתח אצל תלמידיי יכולת הבעת עמדה מורכבת ומנומקת? »

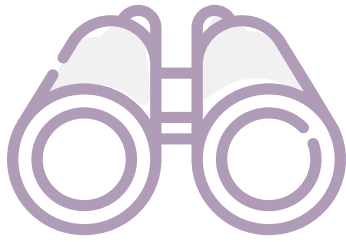

מתודות

« כיצד אצור שיעור שיש בו גם לימוד וגם שיח אישי? »

« מהי המתודה שתתאים לי ולכיתה בנושא שבחרתי ללמד? »

ד.

ארגז כלים מתודיים

א. כלים להצגת דילמה

1. כיסא חם

דיון בדילמה על ידי הצבת שני כיסאות המייצגים שתי דעות מנוגדות - הדוברים היושבים על כל אחד מהכיסאות צריכים לנמק את תפיסתם מול הכיתה, וברגע שנגמרים לאחד מהם הטעונונים מגיע דובר חדש, מתיישב במקום חברו וממשיך את הדיון.

2. כובעי חשיבה

שיטת ששת כובעי החשיבה של אדוארד דה בוונו היא שיטת חשיבה שמטרתה שיפור תהליך קבלת ההחלטות בקבוצות. במסגרת השיטה, המשתתפים בדיון מבצעים משחק תפקידים בהתאם לכובע הדמיוני שהם חובשים. כל כובע מייצג חשיבה אחרת והחובש אותו עונה בהתאם לכובע שחבש (לדוגמה: כובע אדום - רגשות, תחושות ואינטואיציות; כובע ירוק - חשיבה יצירתית ועוד...). המשתתפים רשאים להחליף כובעים במהלך הדיון וכך לייצג דרכי חשיבה שונות זו מזו. נוכל לייצג דרך הכובעים צורות חשיבה שונות, תפיסות עולם שונות, או זהויות שונות של דמויות הנקשרות לנושא הנלמד.

3. בית משפט

הכיתה הופכת לבית משפט כיתתי עם תביעה, סנגוריה ואפילו עדים של דמויות שלמדו עליהן ביצירה. התרגיל מאפשר השתתפות של תלמידים רבים ובחינה לעומק של סוגיה שיש לה צדדים שונים.

סיום העימות: הבעת עמדה אישית

בסיום הדיון נרצה לעזור לכל תלמיד לבסס דעה אישית משלו בדרכים שונות.

« **כתיבה אישית**

« **הצבעת בחירות**

« **העמדה על רצף**

כל תלמיד יציין את עמדתו בנקודה על גבי ציר משורטט בין שתי עמדות שונות.

« **ציר אנושי**

המרחב הכיתתי הופך להיות מעין ציר מתוח בין שתי עמדות או בין מספרים שונים המייצגים את רמת ההזדהות, והתלמידים נעמדים לאורך הציר בהתאם לעמדתם האישית.

« **מפת כיתה של הדעות השונות**

התלמידים ימפו את הדעות השונות ויציגו אותן על גבי גרף.

בסיום הלמידה נתרגל עם התלמידים כתיבה של תשובת בגרות העוסקת בדילמה, נסביר מה מצופה מהם וננתח איתם את התשובות.

ב. כלים אומנותיים ליצירת עמדה אישית ומערבות

1. משחק תפקידים

ייצוג דרמטי של דמויות ביצירה - תלמיד בוחר דמות שעימה הוא מזדהה ומביע את דעתה בנושא מסוים.

2. כתיבה יוצרת

כניסה לראש של דמות ביצירה על ידי כתיבת מכתב בשמה, התכתבות בין שתי דמויות, התכתבות בין התלמיד לדמות ביצירה, כתיבת סוף שונה, כתיבה בשם בע"ח, חפץ או מוטיב המצוי ביצירה, התערבות בכתיבה במהלך העניינים ביצירה ועוד.

ג. רלוונטיות והזדהות

1. אקטואליה

חיבור היצירה לחייו של התלמיד על ידי חשיפה לתכנים עכשוויים: סרטונים, חדשות, קטעי עיתונות הנקשרים ליצירה.

2. מפגשים חיים

מפגש עם דמויות בהווה הנקשרות לנושאים ביצירה, ריאיון עם דמות.

ד. דרכים להבעה אישית לסיכום הנושא הנלמד

1. שאלות הפנמה לתלמיד

משפטים שהתלמיד נדרש להשלים: הזדהיתי עם... למדתי מיצירה זאת את... הלקח שאני מפיק מהלימוד לחיי הוא...

2. 'צידה לדרך'

סיכום נושא ב'צידה לדרך' - לקחים שהתלמידים לוקחים לחייהם מיוצגים באמצעות חפצים המונחים לפניהם. התלמידים מכניסים חפצים לסל על פי בחירתם ומשתפים מה מסמל עבורם החפץ וכיצד הוא נקשר לנושא הנלמד.

ה. מהלך הוראה לדוגמה - מהשאלה לשיעור

(נציג: שאלה < ניתוח השאלה ומשמעותה < מהלך שיעור שיאפשר התמודדות עימה) לפניכם דוגמה לשיעור המוביל לשאלת העמ"ר המוצגת כאן.

דמותו של זיגמונט במחזה "ילדי הצל" מעוררת דילמה מוסרית. הצג דילמה זו. האם המחזה מציע פתרון לדילמה הזאת? הסבר את דבריך.

ניתוח הנדרש בשאלה

מרכיבי ידע: כדי לענות על השאלה כנדרש, על התלמיד להכיר לעומק את דמותו של זיגמונט ואת התפתחות עלילת המחזה. כמו כן עליו לדעת מהו יודנראט, ולהתמצא בדילמה שהייתה סביב הנושא. **עמדה אישית:** על התלמיד לבחון בעצמו על פי מה שלמד האם יש פתרון לדילמה במחזה. תשובות מגוונות יכולות להתקבל בהתאם לנימוקים שיוצגו.

מהלך השיעור

1. פתיחה

הצגת הדילמה מתוך היצירה הספרותית

נפתח בדילמה כפי שהיא מוצגת במחזה, בתוך חלומו של זיגמונט:

אסתר: תן ידך למרד!

זיגמונט: עם אינו מורד, מורדים רק יחידים.

מה נעלה יותר, למרוד וקץ לשים? או לגנוב יום יום פרור חיים מעל שולחן המוות?

(מתוך המחזה ילדי הצל / בן ציון תומר)

את הקונפליקט כפי שהיה בזמן השואה מייצגים זיגמונט ולמולו אסתר. אסתר אשתו קוראת לו למרוד בגרמנים גם במחיר של מוות, ואילו זיגמונט מעדיף לשתף פעולה עם דרישותיהם כדי למשוך זמן ולהציל את מי שניתן להציל.

2. הרחבת הידע

נלמד את התלמידים מהו יודנראט.

3. משחק תפקידים

תרגיל קצר בדרמה להמחשה חיה של הקונפליקט

נבקש נציגים - תלמיד שייצג את אסתר ולמולו תלמיד שייצג את זיגמונט. השניים יערכו ביניהם יכוח וירחיבו את הטיעונים שעלו בקצרה בחלום שקראנו.

4. חשיפה למקור היסטורי

כדי להרחיב את נקודת המבט, נציג בפני התלמידים דילמה והכרעה של שני ראשי יודנראט שונים - רומן רומקובסקי ראש היודנראט בגטו לודז'¹⁹ ואדם צ'רניקוב ראש היודנראט בגטו ורשה²⁰.

5. נחבר בין המקורות ההיסטוריים לדמותו של זיגמונט במחזה

רומן רומקובסקי בחר לשלוח את הילדים והחולים מהגטו כדי להציל את הבריאים; לעומתו אדם צ'רניקוב בחר להתאבד כאשר נדרש לשלוח את הילדים. במחזה חולם זיגמונט על 'ילדי הצל', הילדים שנשלחו בקרונות, המלווים את דמותו במבט מאשים. דמותו של זיגמונט מורכבת, הוא מנסה להצדיק את עצמו כפי שראינו לעיל, אך גם מלא אשמה על חלקו ביודנראט.

< הצגת הדילמה על ידי כלל התלמידים: 'בית משפט'

התמונה החמישית של המחזה מסתיימת בקריאת מצוקה של זיגמונט: "מישהו חייב לדון אותי". זיגמונט נושא נטל כבד של אשמה, אך אין לו בפני מי לפרוק אותה. נראה עם התלמידים כי לאורך המחזה הוא עורך משפט לעצמו, משמש כסגור וקטגור גם יחד. את הטענות השונים שלו נביא בפני בית המשפט הכיתתי שלנו.

אין דנים אדם עד שמגיעים למקומו, ואנו שלא חוונו ואיננו מבינים את המציאות הקשה של השואה לא נתיימר לשמש שופטים בדין. את הטענות ניקח מדבריו של זיגמונט בעצמו. נבקש מהתלמידים למצוא טענות לתפיסה שאותה הם מייצגים מתוך המחזה: לחפש במחזה טענות של זיגמונט שבהם הוא מנסה להצדיק את מעשיו, ומאידך מקומות שבהם ניכר כי הוא מרגיש אשם.

א] נבקש מהתלמידים **לנסח את הדילמה** העולה מדמותו של זיגמונט במחזה. הדילמה כפי שינסחו אותה התלמידים תהיה כותרת הדיון שיעלה בבית המשפט הכיתתי.

ב] נחלק את התלמידים לשתי קבוצות - סנגוריה וקטגוריה, ונבקש מכל קבוצה **למצוא טענות** לתפיסתה **מתוך המחזה** ולהציגה ב'בית המשפט'.

< **בכך אנו מלמדים את התלמידים לבסס את טענותיהם על הידע - במקרה זה על המחזה עצמו - ולהגיע לשילוב הנדרש בשאלת עמ"ר - דעה אישית המבוססת על ידע.**

6. מהי הכרעת בית המשפט?

את ההכרעה ינסח כל תלמיד בעצמו, בכתבה על פי דעתו האישית המבוססת על הבנת המחזה - **האם יש במחזה הכרעה?** האם יש פתרון לדילמה של זיגמונט? מה בוחר זיגמונט לעשות עם הדילמה הזאת?

¹⁹ <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=1453>

²⁰ **אדם צ'רניאקוב** - ראש היודנראט בגטו ורשה (1940-1942) משהתחילו האקציות ביולי 1942 לא יכול היה לעמוד בשליחת ילדים למות. לכן התאבד תוך כדי שהוא לוקח אשמה כבדה על עצמו. אדם צ'רניאקוב ניהל יומן עד יום מותו (23 ביולי 1942), ובאמצע שנות השישים הגיע היומן ליד ושם. מהדפים האחרונים ביומנו: "תובעים ממני להרוג כמו ילדים מבני עמי. לא נותר דבר זולת המוות".

1.

ניתוח שאלת בגרות ותשובה

לסיום הלימוד נציג בפני התלמידים את שאלת העמ"ר ונבקש מהם לענות עליה.

דמותו של זיגמונט במחזה 'ילדי הצל' מעוררת דילמה מוסרית. הצג דילמה זו. האם המחזה מציע פתרון לדילמה הזאת? הסבר את דבריך.

- 1] ניתן לתלמידים להתמודד בעצמם עם השאלה.
- 2] נציג תשובות אפשריות לשאלה וננתח עם התלמידים את איכות התשובות שלפניהם (אפשר כמוכח לנתח יחדיו תשובות של חברי הכיתה, אם יש אווירה של תמיכה ומוכנות לביקורת בונה). התלמידים יקראו כל תשובה מוצעת וימלאו עליה משוב.

שאלות רפלקציה לתלמידים הממשיבים

- « האם הדילמה הוצגה בבהירות? »
- « האם הדילמה הוצגה על פי המחזה והתבססה על דמותו של זיגמונט תוך מתן דוגמאות? »
- « האם בתשובה יש התייחסות לחלקה השני של השאלה, השואל האם המחזה מציע פתרון? האם התשובה מנומקת ומבוססת על המחזה? »

תשובה א

זיגמונט היה בידנראט בשואה. בגלל היותו בידנראט הוא חש רגש אשמה תמידי ודמותו מעלה את השאלה האם הוא אשם בכך או לא. היהודים ששימשו בידנראט בגטאות היו גורם מתווך בין השלטון הנאצי ליהודים, הם ניסו לרוב להקל על חיי היהודים אולם מאידך מילאו פקודות כמו רישום אוכלוסין, ובהמשך אף פקודות של גירוש למחנות עבודה ומוות. אותם יהודים שהיו בידנראט לא ידעו מלכתחילה את מה שאנו יודעים היום, שהם היו רק שלב בדרך ל"פתרון הסופי", וששיתוף הפעולה שלהם רק הקל את מלאכת הרצח.

זיגמונט מרגיש אשם ולכן בסיום הוא נכנס לים וכנראה מסיים בעצמו את חייו. אין לו יכולת להפסיק עם רגש האשמה.

תשובה ב

דמותו של זיגמונט במחזה מעלה דילמה מוסרית שאינה בתשובתי.

זיגמונט במחזה 'ילדי הצל' הוא דמות של קבצן תמהוני בשנות החמישים בישראל, שהיה בעברו אדם משכיל ומכובד באירופה. התנהגותו התמהונית היא ביטוי לתחושת רגש האשמה שהוא נושא עמו מתקופת השואה. בזמן השואה היה זיגמונט בידנראט, אשתו ובנו נספו במלחמה.

דמותו מעלה את הדילמה האם היה מוסרי להיות בידנראט בזמן השואה, האם ניתן לשפוט את מי שהיה בידנראט והאם יש למעשה מחילה.

היהודים ששימשו בידנראט בגטאות היו גורם מתווך בין השלטון הנאצי ליהודים, הם ניסו לרוב להקל על חיי היהודים אולם מאידך מילאו פקודות כמו רישום אוכלוסין ובהמשך אף פקודות של גירוש למחנות עבודה ומוות. אותם יהודים שהיו בידנראט לא ידעו מלכתחילה את מה שאנו יודעים היום, שהם היו רק שלב בדרך ל"פתרון הסופי" וששיתוף הפעולה שלהם רק הקל את מלאכת הרצח.

זיגמונט טען כי "נעלה יותר לגנוב יום יום פרור חיים מעל שולחן המוות" - בניגוד לתפיסה הקוראת למרד גם במחיר מוות לכולם, הוא טען כי עדיף לנסות לרצות את השלטונות ולהציל את מי שניתן להציל. אך מצד שני זיגמונט מלא רגשות אשם. הוא חולם בהקיץ על ילדי הצל - ילדים שהועלו לקרונות המוות ומאשימים אותו בעיניהם, הוא חש כי עדים לאשמתו מקיפים אותו כצל, הוא מכנה עצמו אפס, ו"מדוזה" - חיה חסרת חוט שדרה. אם כך, על אף שהוא מנסה להתגונן בפני האשמה ולטעון שהיה "שמש בעל כורחו", הוא חש אשם. הוא חש שוויתר על ערכיו והתגלה כחסר חוט שדרה ערכי.

האם יש פתרון לדילמה הזאת?

לזיגמונט אין פתרון לתחושת האשמה שחש. הטיעונים שבהם הוא מנסה להצדיק את עצמו אינם מקלים על תחושת האשם שלו. הוא אשם אך גם מאשים, אין בעיניו דמות שיכולה לשפוט אותו ולהקל מעליו את רגש האשמה - עם האל הוא מנהל 'מחברת חשבונות', את החברה הישראלית הוא מאשים בצביעות לאור קבלת השילומים ובני האדם כולם בעיניו מלאים כלימה ועוון. ולכן הוא בעל חוב שאין לו בפני מי לשוב. גם שאר הדמויות במחזה אינן רוצות לשפוט אותו. יאנק אינו רוצה לעסוק בעבר ויורם אינו מרגיש ראוי לשפוט את מי שהיה שם.

לזיגמונט אין פתרון לדילמה המוסרית, הוא חש אשם על מעשיו בשואה אך אין לו מוצא מרגש האשמה, גם התאבדות נראית לו כפתרון קל מדי ולכן הוא בוחר "להעניש את עצמו" בחייו. הוא חי חיים בזויים כקבצן חסר בית, החי מתחת לספסל בטיילת, מוצף ברגשות האשמה שלו ומשמש כדמות "עוכרת שלוה" המזכירה לכל בני האדם את אשמתם.

בסיום המחזה הוא מעניק ליורם את מחברות זיכרונותיו ונכנס לים המסמל את זיכרונות העבר. אין דרך לפטור את זיגמונט מתחושת האשמה, הוא נועד לשאת את רגש האשמה עמו. זיגמונט אינו יכול להקל על עצמו אך יש לו תפקיד חשוב בהעברת זיכרונותיו ותובנותיו ליורם. בכך אולי מוצעת מעט נחמה בסיום המחזה.

לסיכום, דמותו של זיגמונט מעלה את הדילמה האם היה מוסרי להיות ביודנראט בשואה, האם ניתן לשפוט אדם שהיה שם והאם יש דרך תיקון. זיגמונט נועד לחיות עם הדילמה ולשאת איתו את רגש האשמה על העבר מבלי יכולת להיחלץ ממנו. מסירת המחברות ליורם היא סוג של צוואה של זיכרון העבר והאשמה, אך יכולת תיקון מלאה או פתרון לא נמצאים במחזה.

ניתוח התשובות

תשובה א אינה מציגה את הדילמה בבהירות. היא מבוססת על ידע היסטורי אך אינה מתייחסת כמעט לדמותו של זיגמונט במחזה, ואינה מבוססת על דוגמאות מתוך היצירה. אין התייחסות ברורה להוראות שהופיעו בשאלה וממילא הדעה האישית בסיום אינה מספיק מנומקת. לעומתה, בתשובה ב יש הצגת דילמה ברורה והתייחסות מפורטת, מודגמת ומנומקת לדמותו של זיגמונט. העמדה האישית בנוגע לשאלה האם יש פתרון במחזה מבוססת ומנומקת היטב.

